

تۈرك يۈردى

تۈرك اوجاقلرى مركزى لهيئتى طرفىدىن نىشرا اولونۇر

نومرو ۱

تشرىن تانى ۱۳۴۰

جلد ۱

تورکستانه احوالی مقنده بر تحلیل

۱

انقلابه قادار

بویوک تورک قانلقلرینک انقراضیه اوفاق خانلق و دره بکلکلیینه انقسام ایدن بویوک تورکستان اونلرک ظلم و استبدادلی آلتند ازیلش و اهالیسیده دویغوجه بوغولش ونهایت بوسیئانک طبیعی بر نتیجه سی اوله رق ۱۸۸۱ سنه سده تورکستان تمامیه روسلرک اسارتنه دوشمشدر . بو بویوک تورک یوردی تا اوتهدن بری تورک ایلی آغلرینک و تورک متفکرلرینک نظردقتی کندینه جلب ایده کیشدر . تورکستان مسئله سیله کندیلرینی علاقه دار حس ایدنلردن بریسیده شمال تورککری اولمشدر . شمال تورککری ، دده لری بولغار تورککری دورندن بری تورکستانه اقتصادی ومدنی علاقه ده بولونمقده ایدیلر . روسلر قازانی استیلا ایدرک بوتون علمی و دینی مؤسسہ لرینی تخریب ایتدکری زماندن بری تورکستانی و بالخاصه بخارایی بر علم منبعی ، مرکزی اتخاذا ایتمشلردی . قازان خانقلرینک روسیه الهاقنی متعاقب شمال تورککری تورکستان ، بخارا و خیوه ده بویوک تجارتخانه لر تأسیس ایدرک کندیلرینه مخصوص آیری محله لر وجوده کتیرمشلردر . بو شمال تورک محله لری بنا ، طرز حیات ، الیسه و آچش اولدقلری یکی طرز مکملرله تورکستانده آیری بر موقعده بولنورلر و تورکستان تورککرینک نظردقتی کندیلرینه جلب ایدیورلردی . بونکله برابر یکی طرز مکتب طرفداری اصلاحی شمال تجارلری ، ارکک وقادین معلملری . یکی طرز مکتبی تورکستانه سوقق و قبول ایتدیرمک ایچون چوق اوغراشمشلردر . هله اصلاحی تورک میلیونرلردن احمد وغنی بایلر تورکستانده کندی جیلرندن یاره صرفیله مکتبلر آچهرق تورک اولادینی بو مکتبلرده تربیه ایتک ایچون بویوک بر غیرت صرف ایتمشلردر . ۱۸۹۵ سنه لرنده بوتورک میلیونرلی طرفندن

قازالی - غەزالی بلده سنده و ۱۸۹۸ دە سمرقند و آقسجىد شهرلرنده يکى طرز مکتبلر آچيلمىشدى.

۱۸۹۷ سەندە تحصيلده بولان تورک طلبه لرى شمال تورک تجارلرينک اشتراکيله بخاراده و ۱۸۹۶ سەندە تورک ميلیونرلرندن ياويش اوغللرى تاشکند شهرنده يکى طرز مکتبلر قورمشلرو دىکر شمال تجارلرى ده اوليا آتا، چکند، فرغانه، خوقند، پشهک، آلماتا، قويال و چيار آغاج کېي تورکستان شهرلرنده عىنى طرزده مکتبلر ياتمىشلردر.

قارداشلق و اقتصادى علاقهلر دولايىسىله شمال تورکلرى تورکستانلى قارداشلريله صىقى بر صورتده مناسبتده بولنىورلر، اولنره يکى طرز مکتبک فائده سيله منفعتلرندن نىحت ايدييورلر و امتحان زمانلرنده بىلدىک و کوردکلرىنى امتحانلره دعوت ايده رىک تورکستان تورکلرينک دقتى يکى مکتبلره جلب ايدييورلردى. بو کېي عامللر تائىريله تورکستانليرىک کنديلرى ده يکى مکتبلر آچايه باشلامىشلر و بو مکتبلره اکثريتله شمال تورکلرندن ارکک و قادين معلملر کتىرمىشلردر.

شمال تورکلرى طرفندن يکى اصولده آچيلان دارالتعليم لردىخى تورکستان تورکلرينک ايلرى کلنلرينک نظر دقتى جلب ايده رىک حسينيه، عاليه و بوبى کېي شمال مکتبلرينه طلبه لر کوندرميه باشلامىشلردر. بوسايه ده و تورکستانده کېي ارکک و قادين معلملردن اصول تعليم اوکره ن تورکستان تورکلرينک کنديلرندن معلملرک يتمىش و بو حال کېي مکتبلرک عددجه چوغالماسىنى موجب اولمىشدر.

بالاخره روسلر بو انتباه حرکته مانع اولمىق اوزره شمال تورک قادين وارکک معلملرىنى تورکستان مکتبلرنده تعليمدن قطفى بر صورتده منع ايتمىشلسه ده بوتون بو ممانعه رغماً مکتبلرک دوامنه غيرت ايدلمىشدر.

تورکستانده غزته و مجموعه لر انتشار ايتمه ديکندن شمال و قسماً آذربيجان مطبوعاتى بولنره سياسى و مدنى رهبرىک وظيفه سنى ايفا ايده رىک مناسبت دوشدىکجه تورکستانه عائد سياسى، اقتصادى و اجتماعى مقالهلر يازمىشلر و بو صورتله تورکستانى ارشاد ايتمىشلردر. بونکله برابر شمال غزته لرينک مهملرى تورکستانده خصوصى خايرلر بولوندورمىق صورتيله ده تورکستان احوالىنى تنوير ايتمىشلردر.

تورکستانه عائد مسئلهلر روس دوماسنده مذاکره و بالخاصه بودجه تدقیق اولونورکن تورک مبعوثلری آلرندن کلدیکی قادار تورکستانک حقوقنی مدافعه ایدهرک فوق العاده قانونلرک تورکستانده تطبیق اولماسنه اعتراض آیلشلردر .

تورکستان کنجیلرندن تورکیه مکتبلرنده تحصیلده بولنان طلبهلر اولدینی کبی، ۱۹۱۷ سنهسنه دوغری روس مکتبلرنده و دارالفنونلرنده تحصیل ایدهن کنجیلرک عددلری ده چوغالمقده ایدی .

تورکستانلیرغایت چالیشقان و ذکیدرلر . کوییلری کیجه و کوندوز چالیشیرلر . کوی اقتصاداتی و استحصالاتی یکی اصولده اولماسنه رغماً کویلولرک سعی وغیرتی سایهسنده بویوک بر مقدارده محصولات آلمقده ایدی ، تورکستان تورکلرینک تجارتیه اولان استعدادلری ده بویوکدر . بو استعدادلری سایهسنده اشتغال ایتدکلری مختلف تجارتلرده موفق اولیورلر .

تورکستانده باصمه جیلقدده ترقی ایتشدی . خالیجیلق وایکجیلک ایله اشتغال ایدهنلرک عددلری مهم بریکونه بالغ اولمقده ایدی . بوتون تورکستان ۳۰.۰۰۰.۰۰۰ بود (۲۹۰ میلیون اوقه) پاموق چیقاریوردی . محلی باصمه ، قوماش ، ایپک وهرنوع مندیللر ، مست وپابوج کبی اشیالرده بویوک برمقیاسده احضار اولنیوردی . پاموق فابریقلری ده موجوددی . خلاصه تورکستانک اقتصادی وضعیتی فنادکلدی .

بخارا ، خیوه ، ماورای خازارو قازاقستانک صیردر یاقسمى داخل اولدینی حالده بوتون تورکستانک نفوس ۱۶ - ۱۷ میلیون مقدارنده ایدی، روس غنصری بر بحق میلوندن فضله دکلدی .

ایشته شوقیصه برطرزده ایضاح ایتدیکمز وضعیتده تورکستان ۱۹۱۷ سنهسی انقلابنی قارشولامشدر .

۲

انقلاب کونلرنده تورکستان

روسیهده انقلاب باشلاماسیله تورکستاندهده بویوک برانتباه و حیات اثری

کورولمشدر . شمال تورکلری ده تورکستانک اهمیت سیاسی و تاریخیه سنی نظر اعتباره آله رق علما ، منور وعسکرلردن مرکب برهیئت کوندرمشلردر . علمالری انقلابک اهمیتنی تورکستانک مختلف شهرلرینی کزهره ک ، اهالی نی جامعلره طوپلایه رق آکلتمشلر ، منورلر ایسه انقلاب ویاپیلایق ایشلر حقنده قونفرانس لر ویرمشلر ، غزته لر تشر و مکتبلر آچشلردر . عسکرلری ده تورکستانده کی شمال تورک عسکرلرینی برآرایه طوپلامقله هر درلو احتماله قارشنی حاضرلقلرده بولنمشلردر . آزریمچاندن ده بعض جماعت خادملری تورکستانه کله رک مرشدک وظیفه سنی یامیشلر وغزته لر چیقارمشلردر .

تورکستانک کندی ضیالی ومنور طبقه سی ده جدیتله ایشه باشلایه رق غزته لر تشرینه ، مکتبلر کشادینه و اهالی نی تشویقه اهمیت ویرمشدر . تورکستانک هر یرنده محلی اجتماعلر یاپیلدقدن صوکره تاشکند شهرنده بوتون تورکستانک کسی قورولتایی طوپلانمشدر . اهل الله خیرالله اوغلونک بو قورولتایه عائد انطباعاتی [شورا] مجموعه سنک ۱۹۱۷ میلادی سنه سنک ۱۴ نجی صایسندن اقتباس ایدیورز : « ۱۹۱۷ سنه سی ۱۶ نیسان رومیسند تورکستان تورکلرینک برنجی [قورولتای] ی تاشکند شهرنده چاروکیلنک محتشم سراینده انعقاد ایتدی ۱۹۱۷ سنه سنک برنجی مارت تاریخه قدار چارک آلت ظلمی اولان ژاندارمه لرله احاطه اولنان بوسرایک قیوسنده تورک مرخصلرینی کوزدل و تمیز ملی ایسه لر کیمش تورک کنجلری استقبال ایدیورلردی . چارک آلت ظلمی اولانلره ضیافتلر کشیده ایتک ایچون تخصیص ایدلش سرایک بویوک سالوننده تورکستانک حقیقی وارثلری اولان تورک مرخصلری شرفه مکلف برضیافت کشیده اولنمشدی . سرایک شرق وغرب طریقه له تمیز اولنلش سالونلرینی کزد کدن صوکره مکمل برقانایه کوستره رده ک : « بیورک آرقاداش ! » دیدم . بو مذهب قانایه یه اوطورارق محتشم سرایه کوزمزی کزدیردیکمزده رعشه ناک اولیوردق . برنجی مارت تاریخه قدار بوسرایه کیرمک دکل ، کیرمهی دوشونمک بیله مخوف برشیدی . بو استبداد سراینده تورک مرخصلرینک طوپلانده رق ملی ، سیاسی ومدنی مسئله لری مذاکره آیلهمه لری

حقیقتاً ده بویوک برده کیشکلک ایدی. بوقورولتای [تیموریلر] دورندن سوکره تورکستانده یاپیلش برنجی قورولتای ایدی. قورولتایده مذاکره ایدلش مسئله لر دن تورکستانک اصول اداره سی مسئله سی الکه مهم بر موضوع تشکیل ایتشدیر. روسیه نکه اصول اداره سی فده دراسیون خلق جمهوریتاری اتفاقی یاخود مرکزیت اصولنده خلق جمهوریتی طرزنده می اولاجنی موضوع بحث اولش ایسه ده ایلک فکر قبول ایدلشدر.

روس دو ماسنده کی تورک مبعوثلرینک، تورک بوروسنک و جماعت خادم لری نک اشتراکیله پترسبورغده تشکل ایتش ملی شورانک تشبث و دعوتیله موسقواده انعقاد ایدن قورولتایده تورکستان تورکلرندن ده مرخصلر اثبات وجود ایتشلردر.

موسقوا قورولتاینده مذاکره و اصدار ایدلش قرارلر بوتون روسیه ده کی تورکلرک و از جمله دن تورکستان تورکارینک مدنی و اجتماعی شعارلرینی و روسیه ده کی تورکلرک بویوک انقلاب کونلرنده اتخاذایده جکلری سیاسی خط حرکتلرینی تعیین ایتشدیر. بالخاصه موسقوا قورولتایینک روسیه نکه طرز اداره سنه عائد اولان ایکی ماده لک قراری تورکستان تورکلرینه بویوک برره بر اولشدر:

۱ — : روسیه ده کی تورله و اسلام لک منافع و حقوقنی الکنش بر صورتده تأمین ایدن اصول اداره طوپراق و ملیت اساسلرنده متشکل ده موقراتیق جاهیر متفقه اصولیدر. یا شادقلری یلرده اکثریت تشکیل ایتمین ملتلملی، مدنی مختاریتلر تأسیس ایده رلر.

۲ — : روسیه ده کی توك و اسلام لک مدنی و دینی ایشلرینی انتظامله اداره ایده بیلیمک و اونلری اتفاقله حرکت ایتدیرمک ایچون روسیه ده کی تورک و اسلام لک عمومی و مرکزی مؤسسه لری تأسیس اولنور. اؤومؤسسه تشریعی اولوب قانولر اصدار ایلک حقنی حائزدر. بو مرکزی مؤسسه نکه هیئت و تشکیلاتی تورک تولاکلرینک مجلس مؤسسانی طرفندن انتخاب اولنور. قورولتایک بویکی ماده لک قرارینه بناءً سابق روسیه یارلنی اداره سنده

از یلکده اولان تورکلر اکثریتی تشکیل ایتدکلری ئوکلرده آیری فده دراسیون طرزنده جمهوریتلر تشکیل ایدمچکلر و بوتون تورکلر مشترک بر مجلس ملی به ربط اولونه رق مشترک برغایه تعقیب ایلیمچکلردی .

۳

خوقند جمهوریتی

تورکستان تورکلری کرک قوه عسکریه مالک اولاملری و کرک احتیاطکارانه حرکتلری دولایسیله آیری تورکستان جمهوریتی روسیه ده بولشویکلر ظهورینه قادر اعلان ایدمه مشلردر . روسیه ده کی وضعیه بولشویکلر حاکم اولدقدن صوکره [لهنین] امضاسیله شرق ملتینه خطاباً بر بیاننامه نشر ایدیلهرک [سویت] حکومتک بوتون مظلوم ملتله تام بر استقلالیه واران بر حریت ویره چکی اعلان اولمشدی . تورکستانلیر بو بیاننامه به استناد ایدهرک ۱۹۱۷ سنه سنک تشرین ثابینه مرکزی خوقند بلده سی اولق اوزره اسکی خوقند خانلغک نامنه اضافله [خوقند جمهوریتی] نامیله آیری بر تورکستان جمهوریتی تأسیس ایتدیلر و تشکیل ایتدکلری موقت حکومت ریاسته مصطفی جوقای اوغلی ، حربیه ناظرلغه عیدالله خوجای اوغلی و مالیه ناظرلغه ده عابدجان محمود اوغلی ، معارف و دیگر نظارتلره ده ناظرلر انتخاب اولمقله خوقند جمهوریتی ایشه باشلامشدر . چار دورنده چته جیلک ایدن ایرکیش اوغلی کندی معیتده کی آدملیله خوقند جمهوریتنه عرض اطاعت ایدهرک عسکر اولمشدر . خوقند جمهوریتی شکل ایتدیکی کبی کوکللو عسکرلر قیدینه و ملی خزینه تأسیسه ده باشلامشدر . شمال تورکلرندن مجبوری بر صورتده روس عسکرلرکنده استخدام اولمش کنجلرده بو جمهوریتک محافظه نه چالشمشدر .

پیرلری [لهنین] امضاسیله ملتله حریتی اعلان ایدهرک مظلوم ملتله حریت بخش ایدن بولشویکلر موقعلرینک آزچوق تقرر ایتمه سی اوزرینه ۱۹۱۸ سنه سی شباط صوکلرنده خوقند جمهوریتنه اولتیماتوم کوندره رک جمهوریتک طرز اداره سنک قومونیزم اساسنده اولماسی طلب ایتمشدر . خوقند جمهوریتی ایسه لهنین امضاسیله

نشر اولنان خطابنامهیه استناداً تورکستانک حر اولدیفنی و اونک داخلی ایشنه
مداخلهیه هیچ کیمسه نك صلاحیتی اولمادیغنی بیان ایدهدک بولشویکلرک طلبنی رد ایتمش
وعین زمانده خوقند قلعه سنی اشغال ایدن بولشویک عسکرینک کبرویه آلتاماسنی ده
طلب آیلشدی.

بولشویکلر طلبلرنده اصرار ایدهدک یکی تشکل ایتکده اولان خوقند
جمهوریتی عسکريله حربیه طوتوشدیلر و بش کونلک بر محاربه نتیجه سنده
خوقند جمهوریتی عسکری مغلوب اولارق طاغله التجا ایتدیلر موقت حکومتک
رئیس و ناظرلری ده چوللره قاقچقله جانلرینی قورتارمشلردی. خوقند بلده سنی بو
مجادله ده قسماً آحراق اولونمش، قسماً ده یغمایه اوغرامشدر.

صوکی وار

اویغور ارغلی